

**INSTITUȚIA JUDELUI SĂTESC
ÎN PRINCIPATUL TRANSILVANIEI (SEC. XVI-XVIII)**

LIVIA MAGINA

REZUMAT

Cuvinte cheie: instituții, principatul Transilvaniei, jude sătesc, secolele XVI-XVIII

CUPRINS

Considerații introductive.....	3
Motivarea subiectului. Structura lucrării	4
I. Izvoarele și istoriografia.....	8
a. Izvoare inedite.....	8
b. Izvoare editate.....	13
c. Istoriografia.....	21
II. Repere politico-instituționale în secolele XVI-XVIII în teritoriul transilvănean.....	31
III. Lumea rurală transilvăneană în secolele XVI-XVIII.....	48
IV. Judele sătesc- originea și terminologia.....	76
IV.1. Originea instituției.....	76
IV.2. Denumirea instituției.....	84
V. Profilul instituției rurale.....	95
V.1. Judele satului.....	95
V.1.a. Alegerea în funcție.....	95
V.1.b. Destituirea judeului.....	107

V.1.c. Vârsta judeului.....	109
V.1.d. Pregătirea intelectuală.....	111
V.1.e. Uzața sigiliului.....	114
V.1.f. Numărul juzilor.....	117
V.1.g. Starea materială a judeului sătesc.....	123
V.1.h. Vestimentația judeului.....	131
V.2. Jurații satului.....	135
V.2.a. Alegerea și numărul juraților.....	136
V.3. Bătrânii satului.....	141
V.4. Notarul satului.....	144
VI. Prerogativele judeului sătesc	146
VI.1. Prerogativele juridice.....	146
VI.1.a. Apărarea avutului sătesc.....	159
VI.1.b. Prinderea răufăcătorilor și a fugarilor.....	167
VI.1.c. Judecarea cauzelor între rude.....	175
VI.1.d. Animale pierdute. Luarea urmelor.....	180
VI.1.e. Participarea la hotărnicii.....	186
VI.2. Prerogativele economice.....	191
VI.3. Prerogativele de natură militară.....	200
VI.4. Prerogativele de natură moral-religioasă.....	202
Considerații finale.....	210
Izvoare și bibliografie.....	213
1. Izvoare.....	213
Inedite.....	213
Edite.....	215
2. Bibliografie.....	223
ANEXE.....	243

Lucrarea propusă sub titlul *Instituția judeului sătesc în Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII)*, reflectă atât tipul instituției la care facem referire cât și arealul și limita cronologică aferentă. Motivația alegerii unei astfel de teme de cercetare își are originea tocmai în lipsa în istoriografia românească a unui studiu de dimensiuni apreciabile și integratoare cu privire la acest aspect.

Istoria instituțiilor reprezintă unul dintre elementele de reală importanță în cunoașterea modului de organizare și activitate a unei societăți, instituțiile fiind coloana vertebrală a administrației, centrale sau locale. Este adevărat că existența instituțiilor, așa cum o percepem astăzi, nu este decât una de dată recentă, comparativ cu durata lungă a istoriei. Primele abordări istoriografice s-au îndreptat către acele instituții care s-au evidențiat și au marcat întreaga societate, nu numai cea medievală: regalitatea și biserica. Această tradiție a fost continuată de către istoriografia pozitivistă a secolului al XIX-lea care s-a axat pe cercetarea vieții și activității personalităților, sau, așa cum menționam, pe studiul instituțiilor majore, creatoare de istorie. O temă aproape la fel de puțin supusă discuțiilor istoriografice este și ruralitatea, vorbind, desigur pentru limita temporală asumată de noi. Există și aici o serie de motivații, dintre care cea mai pertinentă ar putea fi aceea a lipsei de documente emise de instituțiile sătești.

Trebuie să ținem seama atât de plasarea instituției în schema instituțională a Principatului Transilvaniei, dar, mai ales, de informațiile disponibile. Este dificil de înțeles cum a funcționat judele sătesc fără a conștientiza și a prezenta cadrul politic și instituțional al Principatului pe parcursul secolelor analizate. În același scop am ales să tratăm într-un capitol separat coordonatele lumii rurale, deoarece acesta este terenul în care judele și-a manifestat atribuțiile.

Prezentarea izvoarelor și a istoriografiei se constituie de fapt în prezentarea limitelor informaționale, pe de o parte, și de analiză, pe de altă parte. Am încercat să utilizăm atât sursele inedite cât și cele puse în circulație de istoriografia românească sau maghiară. În ceea ce privește sursele inedite este vorba despre acte legate de diverse probleme procedurale și tranzacții (cuprinse în Libri Regii ori în fondurile familiale). În privința surselor editate ne-am concentrat asupra actelor cu caracter economic (urbarii și conscripții). Cu toate că par generoase informațiile au caracter

repetitiv, de puține ori ieșind din tipar. Acesta este motivul pentru care fiecare atribuție care a reieșit a fost exemplificată cu cât mai multe cazuri, de pe întreg teritoriul avut în vedere, din întreaga linie temporală, fără a încărca excesiv textul. Am urmărit, de asemenea, evidențierea unității instituției, dincolo de diversitatea zonelor de locuire din Principat, unitate ce contribuie la conturarea ei. Cu toate că din punct de vedere juridic și administrativ avem de-a face cu domenii fiscale, nobiliare, ecleziastice, comitate, districte ori zone semiprivilegiate (Pământul crăiesc, zona secuiască) am încercat evidențierea fondului comun, fără a distinge foarte clar și consecvent între ele. Aceasta și pentru că caracteristicile comune ale instituției, indiferent de areal ori de epocă, prevalează în fața diferențelor date de tradițiile locale.

Am structurat lucrarea în 5 capitole: *Izvoarele și istoriografia, Repere politico-instituționale în secolele XVI-XVIII în teritoriul transilvănean, Lumea rurală transilvăneană în secolele XVI-XVIII, Originile și terminologia privitoare la instituția judeului sătesc, Profilul instituției rurale, Prerogativele judeului sătesc.* Capitolele II și III au caracter general și fac introducere în ambianța politică, instituțională și socială a Principatului Transilvaniei. A doua parte, compusă din capitolele IV-VI reprezintă de fapt esența lucrării. Totul a fost limitat de valoarea inegală a informațiilor regăsite în documente și de repetarea lor. Chiar dacă nu am reușit întotdeauna să surprindem funcționarea instituției așa cum ne-am fi dorit, carențele informaționale ori de analiză sperăm că nu au afectat în ansamblu construcția și modelul instituțional pe care am dorit să-l reliefăm.

Profilul instituției analizate se leagă în esența sa de lumea rurală ce s-a constituit în componenta principală a societății medievale și moderne, atât în teritoriul transilvănean cât și raportat la nivelul întregului continent european. Aflată la baza societății, țărănimea este cea care produce, care asigură forța motrice și contribuie la bunul mers al sistemului social. Fără să fie parte la luarea marilor decizii politice, țărănimea nu poate fi însă considerată ca o masă amorfă, în afara istoriei; ea este într-adevăr partea guvernată de la nivel central, însă prin propriile instituții.

Marile mutații din secolul al XVI-lea, pe toate planurile-politic, socio-economic dar și religios- au afectat în mod direct situația țărănimii, care începe să conștientizeze rolul pe care îl are în cadrul societății. În estul Europei, și cu precădere în Ungaria și Transilvania, situația a fost însă inversă, starea socială, economică și juridică a țărănimii agravându-se, fapt ce poate fi regăsit în codurile legislative, începând cu Tripartitul, care condamnă masa țărănească la servitute perpetuă. În timp ce în vestul Europei țăranul face față rigorilor modernității, adaptându-se noilor reguli, țăranul transilvănean se vede pus în imposibilitatea exprimării la nivel social sau politic. Consecință directă au fost diferențele vizibile între structura lumii rurale din Franța, Anglia ori Italia, și ceea ce se întâlnește în spațiul Regatului Maghiar și al Principatului transilvănean.

Schema ierarhică piramidală a societății cuprinde și instituțiile țărănești, care se află la baza acesteia. Fără îndoială, există numeroase asemănări între reprezentările comunităților rurale din Ungaria și Transilvania, și Anglia sau Franța, de exemplu, însă le considerăm asemănări formale, fondul fiind în bună măsură diferit, rezultat al evoluțiilor istorice ale celor două spații.

În Ungaria și Transilvania, așa cum deja aminteam, reprezentantul comunității rurale a fost judele sătesc. El a fost numit diferit în documente în funcție de mediul etnic și social dar și de uzanțele scrierii în diferite perioade istorice: iudex, cu variantele iudex pagi, iudex iobagionum, villicus, cnez, biro (falusibiró), Hann, Dorfrichter, sândie, sindic, sau, în scrierea românească din secolul al XVIII-lea, coruptela sude. Originea acestei instituții controversată, de altfel, poate fi urmărită în două dimensiuni: una, general valabilă la nivelul întregului regat, datorată necesității existenței unui oficial care să gestioneze comunitatea rurală, și, o a doua, specifică mediului românesc, care are în vedere decăderea elitei cneziale și reducerea ei la rolul de reprezentant al satului. Indiferent de origine ei ori de denumirea sub care care o regăsim în documente, instituția judeului sătesc se poate identifica în întreg spațiul regatului ungar, din Slovacia până în Transilvania și teritoriile sud-slave. Oricum am privi-o, a fost o instituție controversată, care nu a făcut obiectul unei cercetări sistematice, comparativ cu cele

deja intrate într-un standard al analizei istorice. Fără îndoială este vorba de o instituție ancestrală dar cu toate acestea suficient de mult ignorată în istoriografie din cauza plasării în zona de la baza societății, în afara mării istorii. Scrisul istoric, cu câteva excepții notabile (David Prodan) i-a considerat certă existența dar atribuțiile îi erau mai mult intuite, rezumate după tradiții târzii ori înrădăcinate în mentalul colectiv. Judele trebuia să răspundă la un triplu standard: față de comunitate, în fața domnului de pământ și în al treilea rând în fața organelor statului reprezentate de oficialii administrativi: comiți, vicecomiți, juzi ai nobililor. În plus analiza asupra unui aspect minor era îngreunată de eforturi care presupuneau incursiuni deosebite în istoriografie și fonduri de arhivă, nu tocmai facile în perioadele anterioare informatizării masive a surselor.

Într-un teritoriu vast, așa cum este Principatul Transilvaniei, judele sătesc ca reprezentant al comunității sale, se supune legislației centrale însă instituția se mulează și pe tradiția locală precum și pe schimbările politice. Cel care este susceptibil de a îndeplini funcția este supus aprobării stăpânului dar, mai ales a satului. Abia legislația și regulamentele secolului al XVIII-lea sunt mai specifice în acest sens, fiind vizibilă o anumită uniformizare în alegerea reprezentantului sătesc. În ciuda unor opinii istoriografice, alegerea judeului nu s-a făcut neapărat în funcție de starea materială a persoanei în cauză, ci după rațiuni diverse, de la tradiția zonei până la caracterul persoanei ce ocupa funcția. Cerința esențială, care s-a perpetuat de-a lungul secolelor analizate, a fost aceea ca judele să fie un om înțelept, bun cunoscător al oamenilor și al satului, al cutumei dar și al legii.

Indiferent de caracterul etnic al zonei sau de statutul stăpânirii (moșie nobiliară, fiscală, ecleziastică, sate libere), comunitatea rurală are un lider care o reprezintă. Considerăm că instituția reprezentativă a satului poate fi vizualizată ca având un clar caracter tridimensional, datorat funcționării judeului în atribuțiile sale secundat de jurații dar și de bătrânii satului. Însoțit de jurați, dar deseori și de alți săteni dintre cei mai stimați ai comunității, care pot fi incluși sau nu în rândul bătrânilor, judele este parte a unui mecanism economico-administrativ și social indispensabil lumii rurale. Alegerea judeului sătesc este o altă caracteristică a

instituției. În funcție de zonă, de numărul deținătorilor satului, de teritoriile de locuire depinde și modul de alegere și rotație în funcție a conducătorului sătesc.

Prin reprezentantul său, lumea rurală apare mult dinamizată, mult mai colorată decât am putea crede. Forțele diverse care lucrează în interiorul satului își pun amprenta și asupra evoluției acestei instituții.

Se evidențiază în mod pregnant două idei majore asupra instituției sătești: ideea de continuitate și aceea de unitate în diversitate, emergentă primeia. Raportându-ne la alegerea ori la atribuțiile judeului, putem observa că, practic, rămân neschimbate. Fluctuațiile întâlnite nu sunt decât interacțiunea instituției cu zona sau cu epoca, fără a-i fi afectate însă structura sau fondul. Diversitatea, dată de tradițiile locale, transmite același tip de informație.